

та іншим медичним працівникам, вводилися пенсії за вислугу років для спеціалістів сільського господарства, вдосконалювалося законодавство про пенсійне забезпечення працівників науки та осіб, які мали право на забезпечення персональними пенсіями;

- усі найбільш важливі питання пенсійного забезпечення продовжували вирішуватися союзними органами. Позитивним рішенням республіканського Уряду стало створення Міністерства соціального забезпечення Української РСР, діяльність якого сприяла узагальненню правозастосовної практики, більш оперативному вирішенню питань пенсійного забезпечення на місцях.

Наступним етапом у розвитку радянського пенсійного забезпечення став Закон СРСР "Про державні пенсії" від 14 липня 1956 року.

Література

1. СП СССР 1940 г. № 19, ст. 465.
2. СП СССР 1941 г. № 15, ст. 282.
3. Сазонов В.С., Фогель Я.М. Создание советской системы пенсионного обеспечения: материалы конференции - 50 лет советского социального обеспечения / под ред. Министра соцобеспечения РСФСР Д.П. Комаровой. - М. - 1968. - 177 с.

4. Астрахан Е., Братусь С., Рускол А. Льготы, пособия и пенсии военнослужащим и их семьям. Юридическое издательство НКЮ СССР. М. - 1942. - 68 с.

5. Астрахан Е.И. Развитие законодательства о пенсиях рабочим и служащим. - М., 1971. - 216 с.

6. Аралов В. Основные этапы развития пенсионного обеспечения // Социальное обеспечение. - 1956. - № 1. - С. 41-44.

7. Андреев В.С. Право социального обеспечения в СССР: Учебник. - М.: Юрид. лит., 1987.-352 с.

8. Ачаркан В.А. Обеспечение ветеранов труда в СССР. - М.: "Наука", 1965. - С. 47.

9. СП СССР, 1946, № 2, ст. 35.

10. Положення про пенсійне забезпечення працівників науки, затверджене Постановою Ради Міністрів СРСР 28 вересня 1949 року № 4140. - Справочник нормативных документов по социальному обеспечению. - М.: Финансы и статистика, 1982. - 510 с.

Скоробагатько А.В.

кандидат юридичних наук, доцент,

професор кафедри трудового,

земельного та екологічного права ОДУВС

Надійшла до редакції: 19.04.2013

УДК 32.001(091)(477):347

УЧЕННЯ ПРО ДЖЕРЕЛА РИМСЬКОГО ПРАВА В НАУКОВИХ ПРАЦЯХ ЦИВІЛІСТІВ НОВОРОСІЙСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Мирза С.С.

Дослідження питань про джерела (форми) права цікавило й завжди було в центрі уваги вчених багатьох поколінь. Поняття "джерело" в етимологічному значенні являє собою першооснову всього того, що відбувається - умови, місце, причини, які зумовлюють ту чи іншу подію або явище. В юридичній літературі з римського права поняття "джерело права" вживається: по-перше, у значенні матеріальних умов, з яких народжується право; по-друге, у значенні політичних, ідеологічних, релігійних, моральних та інших умов, які впливають на зміст права; по-третє, у значенні форм правоутворення; по-четверте, у розумінні джерела пізнання права. Слід відзначити, що деякі науковці відносять юридично вже недіючі історико-правові пам'ятки римського права, зокрема Закони XII таблиць, Інституції Гаю, Звід Юстиніана до джерел права в пізнавальному сенсі [1, 215].

Зміст права може виражатися в різних формах. У римському праві упродовж його історії формами правоутворення були: звичаєве право; закон (акти народних зборів, імператорські конституції); едикти магістратів; діяльність юристів.

Питанням вивчення джерел римського права та їх впливу на сучасну цивілістику присвячено багато наукових праць учених-істориків і правників. Сьогодні розвиток науки римського права на півдні України пов'язується, передусім, з іменами таких науковців, як Є.О. Харитонов, М.А. Дамірлі, Н.М. Крестовська, І.С. Канзафарова, О.І. Харитонова та ін. Однак окремої уваги заслугове наукова спадщина дослідників історії римського права Новоросійського університету. Відомо, що ці вчені відіграли значну роль у становленні Одеської школи цивілістики, чиї наукові праці істотно вплинули на формування та розвиток цивілістики як науки.

Взагалі, наприкінці XIX - початку XX століття в Новоросійському університеті найбільше число годин

відводилося на вивчення римського права. Поясненням такого положення римського права в університеті було те, що воно являло собою найбільш досконалу форму права, яка ґрунтується на приватній власності. З цього приводу доречною є думка видатного російського романіста Й.О. Покровського, який зазначав, що римське право "є чудовою юридичною школою для цивілістів: воно розвиває юридичне мислення, юридичну логіку, навчає юридичним методам і прийомам. Воно, як і будь-яка теорія, дає юристу можливість орієнтуватися при всяких випадках, можливість розуміти правовідносини, вгадувати їх природу й давати їм юридичне вираження" [2, 125-126].

Серед найбільш видатних дослідників форм римського права Новоросійського університету можна виділити Д.І. Азаревича, М.Л. Дювернуа, В.В. Сокольського. Також дослідженням питань римського права в Новоросійському університеті займалися В.І. Адамович, О.В. Куніцин, С.П. Ніконов, К.М. Смирнов, І.Г. Табашников. Цих учених безперечно можна вважати засновниками традицій Одеської романістичної школи. За твердженням Є.О. Харитонова, попри значні відмінності в поглядах одеських цивілістів, вони всі були фахівцями в галузі як цивільного, так і римського права [3, 16].

Вагомий внесок у розвиток науки римського права в Одесі був зроблений Дмитром Івановичем Азаревичем. Свій науковий шлях учений почав саме з досліджень у галузі римського права. Після закінчення в 1870 році університету, він був залишений стипендіатом для підготовки до професорського звання по кафедрі римського права. У цьому ж році учений почав працювати над магістерською дисертацією "Про різницю між опікою та піклуванням у римському праві", яку захистив у 1872 р. і отримав звання магістра з римського права. Римському праву була присвячена також його докторська

дисертація “Прекаріум за римським правом”, яку він захистив у 1877 році, після чого йому була присвоєна ступінь доктора цивільного і римського права. У 1882 році Рада Новоросійського університету обрала Д.І. Азаревича ординарним професором з римського права й він очолив кафедру римського та цивільного права [4, 13-15]. У ці роки ним було видано посібник з римського права “Із лекцій по римському праву”, в якому автор неодноразово підкреслював значення джерел римського права. У цьому контексті він відзначав, що “цінність форм римського права полягає в наступному: по-перше, вони тісно пов’язані з практичною стороною юриспруденції; по-друге, служать основою для науки цивільного права” [5, 37]. Особливу увагу учений приділяв Кодексу Юстиніана, зазначаючи, що через багато століть майже всі християнські народи Західної Європи засвоїли римське право в такому вигляді, в якому воно було кодифіковано Юстиніаном. На підтвердження цього таке явище справедливо було назване Р. фон Ієрингом “неймовірною частиною історії” [6]. Д.І. Азаревич підтримував цю думку й вважав, що ключова роль у цьому належить саме Кодексу Юстиніана, оскільки право, яке нібито не мало на той момент практичного застосування, інтенсивно відроджувалося та отримало перемогу на життя завдяки зводу законів, складеному тисячу років потому, маючи на увазі саме вказаний кодекс. Автор вважав, що за допомогою Кодексу Юстиніана римське право отримало значення позитивного права й буде предметом наукових досліджень учених-правників протягом багатьох поколінь [5, 47]. Підтвердженням цього є той факт, що і за часів Радянського Союзу, і сьогодні дослідження проблем римського права представляють інтерес для наукової спільноти. Так, за часів СРСР послідовником дореволюційних традицій Одеської школи романістики був І.В. Шерешевський [7, 19]. Яскравим дослідником римського права, з іменем якого сьогодні пов’язують новий етап розвитку цієї науки, є Євген Олегович Харитонов.

Повертаючись до наукової творчості Д.І. Азаревича, відзначимо, що також у 1887-1889 рр. автор видав свою наукову працю “Система римського права (університетський курс)” у трьох томах, який фактично став першим повним підручником з римського права для студентів. У цьому підручнику учений знову звертає увагу на роль джерел римського права вже для кодифікованих нормативних актів багатьох країн Західної Європи та Російської імперії. Так, досліджуючи це питання, автор розмірковує над значенням форм римського права й доходить висновку, що, з одного боку, вони нібито не мають ніякого практичного впливу на кодифіковане цивільне законодавство, оскільки джерела римського права не містять практичних відомостей про законодавство держави. Однак, з іншого боку, жоден кодекс у матеріальному відношенні не може створити нічого нового. На підставі цього автор робить умовивід про те, що оскільки в країнах Західної Європи до появи кодексів панували положення римського права, то, відповідно, можна зробити припущення, що зміст цих кодексів у частині матеріального права бере початок з джерел римського права [8, 22]. Ми погоджуємося з думкою Д.І. Азаревича й вважаємо, що законодавчі зводи багатьох країн Західної Європи за основу беруть норми, які містяться в джерелах римського права. Прикладом цього є Французький цивільний кодекс 1804 року, який хоча й був складений в епоху, коли робилися спроби

“розірвати зі старим правом”, але цей кодифікований нормативно-правовий акт містить положення з Кодексу Юстиніана.

Поряд з цим Д.І. Азаревич у зазначеному підручнику робив акцент на тому, що “вивчення джерел римського права в країнах з кодифікованим правом має настільки практичне значення, наскільки внутрішня історія загального права складає частину догматичної історії” [8, 23].

Не оминуло уваги автора й питання про вплив джерел римського права на правову систему в Російській імперії. У своїй науковій праці “Система римського права” учений вказує на те, що Росія також не уникла впливу римського права з давніх часів, засвоєння якого прийшло спочатку через візантійські правові основи, а потім через західну культуру [8, 24]. Відповідно до цього Д.І. Азаревич робить висновок, що для пізнання нашого позитивного права необхідне знайомство з джерелами римського права.

Головною ідеєю дослідження Д.І. Азаревича щодо форм римського права була думка автора, що матеріал, який дозволяє нам зрозуміти й систематизувати правові поняття міститься саме в джерелах римського права: Законах XII таблиць, Андріановському едикті, пандектах, тобто збірниках для внутрішньої історії розвитку права, складених протягом п’яти століть від Августа до Юстиніана.

Володимир Вікторович Сокольський є представником наукової діаспори Новоросійського університету й відомим дослідником історії права. У 1869 р. він захистив у Київському університеті магістерську дисертацію та був обраний приват-доцентом історії російського права. Згодом, у 1874 р. перейшов екстраординарним професором загальної історії права та історії римського права до Демидівського юридичного ліцею. У 1885 р. В.В. Сокольський запросили до Новоросійського університету, де він читав лекції з державного поліцейського права та історії римського права. З 1890 р. по 1892 рр. був ординарним професором по кафедрі римського і державного права [4, 24]. Серед його наукових праць особливе значення для вивчення історії римського права та його джерел мають такі, як “Посібник при вивченні зовнішньої історії римського права”, “Нарис по історії римського права в ранній період середніх віків”.

Неодноразово у своїй науковій праці “Нарис по історії римського права в ранній період середніх віків” В.В. Сокольський зазначав, що джерела римського права вплинули на розвиток правових систем багатьох країн світу. Автор підкреслював, що такі форми римського права, як Закони XII таблиць, Інституції Гая, Звід Юстиніана завжди будуть привертати до себе увагу з боку вчених всього світу [9, 28].

Цікавою є думка автора про те, що створення нових правових норм є нелегким завданням на будь-якому етапі розвитку держави. В.В. Сокольський вважав, що через це з’являється прагнення використовувати існуючі в інших країнах у інших народів норми права, до яких буде звертатися багато поколінь юристів, істориків [9, 34].

Також у “Нарисі по історії римського права в ранній період середніх віків” В.В. Сокольський розглядав питання використання джерел римського права на практиці. Він зауважував, що звернення до джерел римського права дають можливість, зокрема, судді знайти необхідну норму права, оскільки саме ці джерела наповнені глибоким змістом, систематичністю, здатні відобразити глибину суспільних відносин і

визначити їх регулятор [10, 31]. У подальшому вчений досліджував вплив джерел римського права не тільки на правову систему Росії, а й таких держав, як Грузія, Вірменія [11, 22-41].

Ще одним видатним дослідником джерел римського права є Микола Львович Дювернуа, який закінчив Московський університет у 1857 р. зі ступенем кандидата. Після закінчення університету спочатку працював учителем законодавства в першій московській гімназії, а пізніше почав цікавитися римським правом. Згодом, у 1865 р. М.Л. Дювернуа отримав можливість поїхати за кордон для продовження вивчення римського права та його історії в Лейпцігському університеті. Після повернення, у 1869 р. захистив магістерську дисертацію “Джерела права та суд в древній Росії: досвід з історії російського цивільного права”. Ця праця привернула увагу до нього як до цивіліста. Але М.Л. Дювернуа не втрачає інтересу до римського права. Після повернення до Ярославля, М.Л. Дювернуа отримав запрошення викладати римське право як виконуючий обов'язки екстраординарного професора в Демидівському лицейі, де з 1871 до 1875 р. він очолював кафедру римського права. У цей період він написав докторську дисертацію, присвячену дослідженню зобов'язань у римському праві (“Основна форма кореального зобов'язання: історико-юридичне та критичне дослідження за римським правом”), яку захистив у Новоросійському університеті. У 1874 р. рада Новоросійського університету обрала М.Л. Дювернуа ординарним професором римського права. В Одесі він перебував 7 років: з 1875 р. до 1882 р. Цей період був присвячений розробленню курсів з історії римського права і догми та професійному читанню лекцій. Однією з найбільш яскравих стала його лекція “Значення римського права для російських юристів”, в якій він аргументовано виклав свої погляди щодо значення римського права та його джерел для Росії [4, 360-362; 12, 166].

Досліджуючи роль форм римського права, М.Л. Дювернуа виділяв, зокрема, Звід Юстиніана й зазначав, що “за цим кодифікованим джерелом права знаходилося велике життя права, справжній скарб юридичної літератури, що й визначало значення римського права” [13, 2].

Особливо звертає на себе увагу вислів автора, згідно з яким він вважав, що “форми римського права були справжнім надбанням народу, покликанням якого була культура права, а римські юристи були для свого народу тим, ким були пророки для Ізраїлю, філософи та художники для Греції, тобто найвеличнішими вісниками народного духу” [13, 21]. М.Л. Дювернуа називав творіння римських юристів, а саме книги Пандектів “Біблією для юристів”.

Отже, у XIX ст. джерела римського права були предметом дослідження вчених-романістів Новоросійського університету, зокрема Д.І. Азаревича, М.Л. Дювернуа, В.В. Сокольського та інших. Наукові праці цих дослідників римського права відносяться до

класики наукової юридичної думки. Кожен з науковців досліджував, аналізував і підкреслював велике значення форм римського права для формування й подальшого розвитку концепцій, ідей у науці цивільного права та використання їх положень у практичній діяльності. Наукова спадщина зазначених видатних науковців зберегла свою актуальність і сьогодні, адже багато сучасних учених-цивілістів, теоретиків, істориків у своїх наукових працях використовують їх фундаментальні твори з римського права.

Література

1. Крестовская Н.М., Матвеева Л.Г. Теория государства и права: Элементарный курс. Издание второе. - Х.: Одиссей, 2008. - 384 с.
2. Козлов Ю.А. Юриспруденция как фактор политико-правового развития дореволюционной России: Историко-правовой аспект: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Козлов Юрий Алексеевич. - М., 2005. - 201 с.
3. Харитонов Є.О. Одеська школа цивілістики: до проблеми визначення поняття та особливостей / Є.О. Харитонов // Часопис цивілістики. - 2011. - № 10. - С. 12-17.
4. Професори Одеського (Новоросійського) університету: Біографічний словник у 4-х т. - Одеса: Астропринт, 2000. - Том 1. - 2000. - 758 с.
5. Азаревич Д.И. Из лекций по римскому праву / Д.И. Азаревич. - Одесса: тип. П.А. Зеленого. - 1885. - 118 с.
6. Moddermann. Die Reception des römischen Rechts in R. Iering. Munchen. - 1880.
7. Некіт К.Г. Одеська цивілістика в особах // Часопис цивілістики: науково-практичний журнал. - Одеса: Фенікс, 2011. - Вип. 10. - С. 18-28.
8. Азаревич Д.И. Система римского права (Университетский курс) / Д.И. Азаревич. - СПб. - 1887. - 128 с.
9. Сокольский В.В. Очерк по истории римского права / В. В. Сокольский // Журнал Министерства Народного Просвещения. - 1895. - № 7. - С. 28-37.
10. Сокольский В.В. Очерк по истории римского права / В.В. Сокольский // Журнал Министерства Народного Просвещения. - 1895. - № 7. - С. 28-39.
11. Сокольский В.В. Греко-римское право в уложении царя Вахтанга IV / В.В. Сокольский // Журнал Министерства Народного Просвещения. - 1897. - № 9. - С. 22-41.
12. Харитонов Є.О. Одеська цивілістика XIX ст.: сукупність особистостей чи наукова школа / Є.О. Харитонов // Актуальні проблеми держави та права: зб. наук. праць. - Одеса: Юридична література. - 2011. - Вип. 59. - С. 163-167.
13. Дювернуа М.Л. Значение римского права для российских юристов / М.Л. Дювернуа. Ярославль. В типографии Г. Фалькь. - 1872. - 25 с.

Мирза С.С.

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії
держави і права ОДУВС
Надійшла до редакції: 27.04.2013*